

Infra terminum Castro Subirads: els agents estructuradors i dinamitzadors del territori a petita escala a l'època medieval

Infra terminum Castro Subirads: Small-scale Territorial Organizing and Dynamizing Agents during the Middle Ages

per Ivo Elies

Università degli Studi di Padova

RESUM:

En aquest article es pretenen analitzar els diversos agents que al llarg de l'edat mitjana van contribuir a organitzar i dinamitzar els espais rurals. Per a la seva anàlisi s'ha escollit un territori reduït i delimitat: el terme castral de Subirats (Alt Penedès). Dins els límits d'aquest castell termenat són diversos els nuclis que incideixen en la modificació dels diferents espais de la plana del Penedès. Des del castell fins als *masos*, passant per les parròquies, quadres o cruïlles de camins, es modifiquen i transfiguren els paisatges dels seus encontorns. Les seves transformacions s'adscriuen, com veurem, a cronologies, objectius i intencions ben diferenciades, fins i tot en algunes ocasions aquests agents articuladors ho arriben a ser de manera absolutament fortuïta, atès que en la seva creació responien a unes necessitats i voluntats ben diferents.

PARAULES CLAU:

Agents estructuradors del territori, història rural, diferenciació social pagesa, morfogènesi de poblament, Penedès.

ABSTRACT:

The purpose of this paper is to analyse the various agents which contributed to organize and dynamize rural zones during the Middle Ages. To that end we have chosen a small and well-delimited area: the territory under the jurisdiction of the castle of Subirats (Alt Penedès). Within the limits of this territory there were a number of nuclei impacting on the transformation of the various spaces on the Penedès plain. From the castle to the *masos* through the parishes, the hamlets and the crossroads, all were modified and, in turn, they transformed the surrounding landscapes. Their transformations, as will be seen, correspond to clearly specific chronologies, goals, and intentions. Sometimes, these organizing agents became such in an entirely fortuitous way, having been created in the first place to answer some very different needs and purposes.

KEY WORDS:

Territory-organizing agents, rural history, Penedès, social differentiation in the Catalan peasantry, morphogenesis of rural settlement.

Al llarg de l'edat mitjana són diversos els nuclis que van actuar com a articuladors i estructuradors del món rural. Des del castell termenat fins al mas, un requit-

zell de construccions i institucions van incidir en la modificació dels espais naturals per crear els paisatges antropitzats que veiem avui dia.

El que es pretén fer en aquestes planes és, precisament, analitzar alguns d'aquests epicentres de dinamització de poblament i activitats agrícoles que estructuraven el territori a petita escala. Cal tenir ben present que en cap cas operen tots a la vegada; ans al contrari, en alguns casos l'auge d'un nucli estructurador el produeix el declivi d'un centre anterior. La pèrdua d'importància dels espais encimbellats, per exemple, va lligada a la irrupció de les cruïlles de camins com a nous espais estratègics on establir-hi mercats que permetin dinamitzar comercialment el territori.

El terme del castell de Subirats, a l'Alt Penedès, serà la base territorial a partir de la qual desenvolupar la recerca. L'anàlisi es farà sobre tots els indrets que en el seu origen van formar part d'aquest castell termenat.¹ Dins els seus límits s'hi situen els diversos agents d'articulació, que en moltes ocasions no foren ideats ni establerts amb aquesta finalitat. Pel que fa a la documentació estudiada està composta fonamentalment d'un conjunt de capbreus² que permeten aproximar-nos amb detall al coneixement de les estructures agràries dels darrers segles medievals.

Per *agent* o *nucli estructurador* s'entén aquell element antròpic que actua, intencionadament o de manera indeliberada, com a motor de dinamització del poblament i l'activitat agrícola, i, com a conseqüència d'això, acaba modificant substancialment els seus encontorns. El que tenen en comú tots els nuclis que en aquest article s'analitzen és el seu desenvolupament al llarg de l'edat mitjana, ja sigui perquè la seva actuació hi recau directament, com perquè s'hi donen aquelles condicions necessàries perquè acabin esdevenint com a tals.

1. Actualment dividit entre el terme municipal de Sant Sadurní d'Anoia i el terme municipal de Subirats, ambdós a la comarca de l'Alt Penedès.

2. Els capbreus estudiats foren produïts per les diverses senyories, seculares o religioses, que controlaven territorialment i jurisdiccionalment el terme castral de Subirats. Alguns abracen territorialment tot el terme castral com són el casos d'un cabreve simple y sin fin de diferentes reconocimientos hechos por diversos sujetos a favor de Doña Aldonza de Cervellon, procuradora del noble Don Guerau Alaman de Cervellon su marido de ciertas casas, terminos y otras cosas en Subirats» (1421-1422), Arxiu Ducal de la Casa Medinaceli a Catalunya (ADCM), r. 834, f. 672-693, o bé «Copia simple de un cabreve, de 23 reconocimientos hechos por distintos poseedores de varias tierras, mansos sitios en el castillo y parroquia de Subirats y de su termino al Magnifico Miguel Gralla, como Señor del Castillo y Baronia de Subirats, con excepción del tributo anual a que estaban obligados para cada uno dellas» (1523), ADCM, r. 835, f. 168-194. D'altres, en canvi, corresponen als límits parroquials de les diverses parròquies i esglésies sufragànies que dividien internament el terme, com són els casos de «Capbreu de las Rendas de la Iglesia de Sant Sadurní de Subirats del any 1431», Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Órdenes religiosas militares (ORM), Gran Priorato, 340; «Capibrevium ecclesie parrochialis Sanctii Saturnii de Sobirats» (1443-1444/1503-1505), Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès (ACAP), Capbreus, 331; «Capibrevium redditum beneficci Sancti Michaelis de la Foradada» (1495-1496), ACAP, Capbreus, 297; «Capibrevium redditum rectorie Sancti Petri castrí de Subirats» (1496), ACAP, Capbreus, 315. Finalment s'ha treballat, també, el capbreu referent al monestir benedictí de Sant Sebastià dels Gorgs (Alt Penedès) que controlava una part important del referent terme castral: «Capbreu de Sant Sebastià dels Gorgs» (1484-1497), ACAP, Capbreus, 293. L'estudi i anàlisi d'aquest corpus documental s'ha complementat amb altres fonts editades que es presentaran detingudament al llarg de l'article.

El castell

La fundació del castell de Subirats a l'inici del segle X representa un dels nombrosos exemples de la voluntat de configuració de la Marca del comtat de Barcelona en una densa xarxa de castells termenats. Les polítiques de consolidació del territori recentment ocupat, dirigides des de la capital comtal, es focalitzaven en dues direccions. Per una banda, anaven dirigides a organitzar, afavorir i dinamitzar l'incipient poblament de la Marca, mentre que, per l'altra, havien d'assegurar la protecció de la ciutat de Barcelona de les ràtzies musulmanes. Per poder assolir aquests dos objectius s'optà per aixecar en aquells punts estratègics un seguit de castells que, sota la direcció d'un vicari comtal, controlaven i protegien el territori.³

L'any 917, quan es comencen a tenir les primeres referències escrites sobre el castell,⁴ tot just s'està iniciant l'articulació de la Marca.⁵ Per aquest motiu, alguns autors l'han considerat un dels baluards principals en l'expansió del segle X.⁶ Tanmateix, atesa la importància que acabarà adquirint el nucli d'Olèrdola,⁷ el castell de Subirats quedà, ràpidament, en un segon pla.

El castell, ubicat a 307 metres d'alçada en un dels contraforts de la serra d'Ordal, domina visualment la plana del Penedès. Castell i territori són dos elements indisociables, i més encara en el cas de Subirats, on mai es va produir una divisió interna del seu terme castral originari, fet freqüent en d'altres termes quan la implantació del castell principal estava estabilitzada.⁸

Tanmateix cal plantejar-se, abans de continuar, si la instal·lació del castell en un punt determinat del territori és aleatòria, simplement optant pel lloc amb més garanties de defensa,⁹ o si hi ha altres factors que influeixen en aquesta decisió. En el cas del castell de Subirats i de tots els que s'instal·laren al llarg dels contraforts de la serra d'Ordal, sembla que el motiu és clar: controlar i protegir el pas

3. Per a un estudi més aprofundit, vegeu C. BATET I COMPANYY, *Castells termenats i estratègies d'expansió comtal. La Marca de Barcelona als segles X-XI*, Vilafranca del Penedès, Institut d'Estudis Penedesencs, 1996.

4. El seu topònim apareix per primer cop entre les afrontacions d'un alou propietat del monestir de Sant Cugat: «residentes viros venerabilis marchione Ermenardo, Udalardo, filios qd Udalardi in Kastro Subiratos, in territorio Barc. Quod situm est ultra fluvio Lubricato, prope territorio Penetense». J. RIUS, *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, Barcelona, CSIC, 1946, vol. I, doc. 2.

5. BATET, *Castells termenats...*, 28-35.

6. J. J. GUIDI-SÁNCHEZ, «El poblamiento del Penedès altomedieval, siglos V-XI dc. Una aproximación a la problemática residencial», J. BOLÓS, A. JARNE i E. VICEDO (eds.), *Família pagesa i economia rural*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdens, 2010, 105-132, 117.

7. El primer esment d'Olèrdola data de l'any 929, moment en què el comte Sunyer de Barcelona inicia un procés de rehabilitació de l'antiga fortificació romana. I. M. MUNTANER, *El terme d'Olèrdola en el segle X segons el document de dotació de l'església de Sant Miquel*, Sant Sadurní d'Anoia, Institut d'Estudis Penedesencs, 1995.

8. Vegeu en aquest sentit el cas del castell d'Olèrdola, en què del terme originari en sorgiren els castells de Ribes, Sitges, Miralpeix i la Geltrú. MUNTANER, *El terme d'Olèrdola...*, 24.

9. E. BIOSCA, T. VINYOLES i X. XORTÓ, *Des de la Frontera. Castells medievals de la Marca*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2001, 62.

de la *strata Francischa*,¹⁰ via d'importància cabdal a l'edat mitjana¹¹ que creuava les terres penedesenques d'est a oest. Tot i que el traçat exacte d'aquesta antiga calçada romana encara és força desconegut, la major part d'estudis estan d'acord a apuntar que aquesta discorria al costat de la riba del riu Anoia, als peus del castell.¹²

Per tancar aquest esbós introductorí sobre els orígens de Subirats, caldria apuntar la importància que adquiriren les famílies que controlaven, amb titularitat de vicaris comtals, algun dels castells termenats. Al llarg del s. XI fou quan, després d'haver patrimonialitzat els seus càrrecs,¹³ la majoria dels vicaris comtals optaren per començar a realitzar accions de plena sobirania, oblidant l'origen públic tant de les edificacions com de les seves prerrogatives.¹⁴ Els antics vicaris comtals esdevingueren, després de la revolta de Mir Geribert (1041-1059), plens senyors feudals. La defensa de l'espai deixà de ser, doncs, el seu propòsit principal, i les seves funcions s'encaminaren vers la recaptació de censos i prestacions. Amb l'adveniment del feudalisme, els castells termenats van ser una de les claus de volta per poder privatitzar les antigues prerrogatives públiques i es convertiren en una de les peces més lucratives del nou sistema feudal. El castell de Subirats no deixa de ser, al llarg d'aquests primers segles, un dels molts castells termenats existents a la plana del Penedès, controlat, des de bon inici, per membres de la família vescomtal de Barcelona.¹⁵

10. També anomenada amb el nom de *morisca*, depenent de la direcció empresa. J. M. SALRACH, *El procés de feudalització (segles III-XII)*, P. VILAR (ed.), *Història de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1987, vol. II, 259.

11. J. BOLÓS, «Aportacions al coneixement de les vies de comunicació», *Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XII)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1990, vol. I, 409-436.

12. M. VIVES TORT, *L'evolució històrica de la xarxa viària entre el Llobregat i el Foix. Des de l'època romana fins al tercer decenni del segle XX*, tesi doctoral, dirigida per R. Navarro i J. Vilà-Valentí, Barcelona, Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona, Departaments de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia i Departament de Geografia Física i Anàlisi Geogràfica Regional, 2007, 394; P. GIRÓ, «Identificación de algunas vías romanas en el Penedès», *Actas y comunicaciones de la I asamblea intercomarcal de investigadores del Penedès y Cònca d'Òdena*, Martorell, 1950, 124-127.

13. F. SABATÉ, «La castralització de l'espai en l'estructuració d'un territori conquerit. (Urgell, Plà d'Urgell, Garrigues i Segrià)», *URTX: Revista Cultural de l'Urgell* 11, Tàrraga, 1999, 7-40, 9.

14. Per a un estudi detingut i exhaustiu sobre la feudalització dels comtats catalans, vegeu l'estudi, ja clàssic, de Pierre Bonnassie. P. BONNASSIE, *Catalunya mil anys enrere: creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya, de mitjans del segle X a finals del segle XI*, Barcelona, Edicions 62, 1979-1981.

15. J. E. RUIZ-DOMÈNEC, *Quan els vescomtes de Barcelona eren. Història, crònica i documents d'una família catalana dels segles X, XI i XII*, Barcelona, Fundació Noguera, 2006, doc. 35, 47, 84, 97, 111 i 119.

La vertebració del terme castral

L'articulació interna del terme castral passava per l'establiment d'un seguit de torres de guaita; d'aquesta manera el centre administratiu aconseguia posar-se en contacte amb diversos punts del terme i obtenia una major eficiència de control. La xarxa de torres, a la vegada, articulava i dinamitzava el territori a petita escala, tot recordant a la població el control i domini que exerceix el senyor del castell. Al terme de Subirats, a través d'evidències físiques i documentals, s'ha aconseguit resituar lleugerament aquest entramat de fortificacions subsidiàries. Iniciant aquesta exposició per les que encara es conserven, cal fer referència a la torre de Can Llopart (s. X-XIII),¹⁶ situada al sud del castell de Subirats i d'uns deu metres d'alçada, en un punt estratègic de control de la plana del Penedès en direcció nord-oest, precisament en aquella orientació en la qual el mateix castell de Subirats en resulta més mancat. Una segona evidència material és la torrota de Cal Pasteres, construcció situada al peu del castell, construïda amb tàpia a les seves parts més altes i reforçada amb pedra i morter a la seva part baixa. Tot i les restes d'haver estat utilitzada com a colomar al llarg dels darrers segles medievals, sembla que en un principi també hauria actuat com a guàrdia del castell. Fins i tot alguns autors apunten una possible construcció musulmana de l'edifici al llarg del segle VIII.¹⁷

En l'àmbit documental cal fer referència a la torre bastida al nucli de Monistrol d'Anoia. L'edificació, documentada des de l'inici del segle XII, seria la base de la batllia que el monestir de Sant Cugat tindria a la zona «ipasm turrem de Munistrol cum domibus, cum exibus et regressibus suis et baiuliam; [...] ipasm turrem cum ipsa baiulia et cum fevis indivisibiliter».¹⁸ Entre els capbreus treballats s'ha pogut constatar l'existència de la torre que hauria existit al nucli de Sant Sadurní d'Anoia. En un dels capbreus es pot llegir: «quadam turrim que est in muro dicti loci».¹⁹ La seva construcció, segurament anterior, tindria molt a veure amb la configuració del nucli de Sant Sadurní, a la vegada que s'integraria dins la xarxa de guaites del castell.

Per tancar el tema s'hauria de fer referència a les evidències toponímiques.²⁰ En aquest sentit, caldria esmentar dos topònims interessants. Per una banda, el del turó de la Guàrdia,²¹ petit turó situat sobre el nucli de Sant Pau d'Ordal, des d'on es gaudeix d'una visibilitat extraordinària. Mentre que, per l'altra, cal parlar d'una

16. *Catalunya romànica*, vol. XIX, *El Penedès, l'Anoia*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1992, 199.

17. *Catalunya romànica*, vol. XIX, *El Penedès...*, 200-201.

18. RIUS, *Cartulario de Sant Cugat del Vallès...*, III, doc. 878.

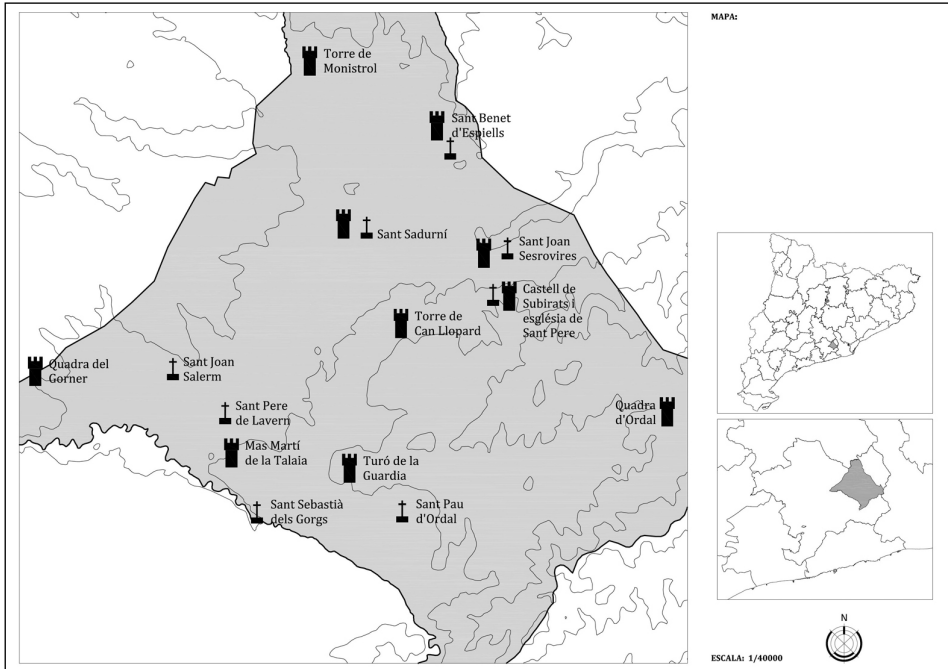
19. ADCM, r. 835, fotograma 677.

20. Conscients de l'ambivalència que pot presentar la toponímia en algunes ocasions s'ha considerat oportú situar-les després d'ubicar cada una d'aquestes torres en un mapa, els paral·lelismes geogràfics existents entre totes elles són notables, i la seva idea com a fortificació subsidiària, força raonable.

21. Nom molt sovint utilitzat per designar fortificacions menors. Vegeu el cas del Castell de Mur i la seva fortificació secundària coneguda amb el nom de La Guàrdia, i que avui dia ha

de les masies més importants de la zona, el mas Martí de la Talaia.²² Aquesta antiga masia, integrada avui dins el poble de Lavern, es troba situada dalt d'un petit pujol amb àmplia visibilitat sobre la plana del Penedès. Segurament els orígens d'aquest mas s'haurien de situar dins la tipologia de masos torre que Pere Benito²³ documenta a la zona entre els segles XI i XII.²⁴

MAPA 1 Mapa general del terme castral de Subirats i les seves esglésies i fortificacions subsidiàries

El castell neix i es consolida amb la finalitat de dinamitzar l'incipient poblament i promoure el desenvolupament de les activitats agrícoles. Els primers documents que fan referència al castell de Subirats no evidencien activitats humanes remarcables, sinó que més aviat donen notícies d'estructures anteriors que romandrien

donat lloc al poble de Guàrdia de Noguera. M. SANCHO PLANAS, *Mur. La història d'un castell feudal a la llum de la recerca històrico-arqueològica*, Tremp, Editorial Garsineu, 2009, 206.

22. «Es honors del senyer Jauma Martí dela Tallaya», dins l'inventari del mas Olivella de Fontclara (1530), Fons Família Olivella, sense inventariar.

23. P. BENITO, *Senyoria de la terra i tinença pagesa al comtat de Barcelona (segles XI-XIII)*, Barcelona, CSIC, 2003, 267-280.

24. Aquest tipus de masos seran tractats més endavant en l'apartat corresponent.

sobre el terreny.²⁵ Malgrat tot caldria pensar en un poblament bastant superior al que s'esmenta en la documentació conservada, un poblament que escapava, en aquests inicis, del control comtal. L'any 956 es comencen a esmentar cases, torres, recs, rescloses, així com alguns tipus de conreus, com ara les pastures, les oliveres o els arbres fruiters.²⁶ A la fi del segle X, l'any 992, a través d'una venda entre Geribert, vescomte de Barcelona, i l'abat de Sant Cugat es documenta l'existència d'un molí:

[...] vindo vobis terra cum molinos ad molendum structos, cum arboribus, cum rego et subtusrego, et ipsa aqua Annolla, et de rio de Berilas, tota ab integrum [...] Et est hec omnia in comitato Barch., infra terminos de castrum Subiratos.²⁷

El territori progressivament es va ocupant i reconvertint en una terra fèrtil on establir-hi conreus, cases i masos, tot i que aquests apareixen més tardanament entre la documentació consultada. Un dels primers és el mas que Baró Ramon concedeix a la seva dona: «Concedo ad uxor mea iam dicta Arsendis ipso meo manso in qua abita de Gualter cum suis apertinenciis».²⁸ En ple segle XII ja es mencionen masos com els de Fontclara,²⁹ el mas Torre i el mas Ledoni,³⁰ o el mas de l'Albareda.³¹ A la primeria del segle XII es pot concloure, doncs, que el castell de Subirats ha complert amb escreix els seus objectius, ha aconseguit vertebrar completament el seu terme castral, tot establint sobre el territori les bases poblacionals i agrícoles que permeteren l'augment sistemàtic de població al llarg dels segles d'expansió.³²

25. «[...] ipsi monumenti sunt antiqui, prope ipsa villa antiqua.» RIUS, *Cartulario de Sant Cugat del Vallès...*, I, doc. 9.

26. «[...] turre et solarío, casas et casalibus, cum terris et vineis, atque olivetis, cum bosco et garicis, et allis diversi generis arboribus, pratis, pascuis, aquis cum fontis, regos et caput regos, atque subtus regos, mulnars, simul cum ipsa resclosa.» RIUS, *Cartulario de Sant Cugat del Vallès...*, I, doc. 45.

27. RIUS, *Cartulario de Sant Cugat del Vallès...*, II, doc. 278.

28. RIUS, *Cartulario de Sant Cugat del Vallès...*, III, doc. 733.

29. J. PAPELL TRADIU, *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Santes Creus (975-1225)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2005, vol. I, doc. 51.

30. RIUS, *Cartulario de Sant Cugat del Vallès...*, III, doc. 1019.

31. «[...] mansum cum suis pertinenciis et affrontacionibus [...] in terminio katri de Subirads, in parrochia s. Petri de Subirads, ad ipsam alberedam.» RIUS, *Cartulario de Sant Cugat del Vallès...*, III, doc. 1181. Aquest mateix mas s'ha localitzat també al capbreu del castell l'any 1421 (ADCM, r. 834, f. 683-684).

32. Per a un estudi aprofundit sobre la Marca del comtat de Barcelona entre els segles X-XIII, vegeu BENITO, *Senyoria de la terra...*

Les parròquies del terme

Dins els límits del terme castral, les parròquies conformen una realitat menor, definida i compacte, que a la Marca del comtat de Barcelona se sobreposa –durant el segle XI– a la ja establerta xarxa castral.³³ La parròquia era molt més que un edifici de culte, era una «comunidad de receptores y futuros enterrados en un mismo templo, circunscripción territorial de la administración eclesiástica».³⁴ Atesa aquesta darrera consideració, les parròquies s'encarregaven de la recaptació dels delmes i primícies que havien d'entregar al seu bisbat corresponent.³⁵ El terme de Subirats s'estructurava en quatre parròquies: Sant Sadurní, Sant Pere de Subirats, Sant Pau d'Ordal i Sant Pere de Lavern; dins els respectius termes parroquials s'hi localitzen, disseminades, petites esglésies sufragànies, com ara Sant Joan Sesrovires, Sant Joan Salerm, Sant Benet d'Espiells o Sant Miquel de la Foradada. Totes aquestes esglésies condicionen el seu *binterland* d'una manera diversa, propiciant un tipus d'hàbitat determinat, executant el cobrament dels censos que el resulten més lucratiu i estimulants, segurament, la tipologia de conreus més adequada per al tipus de terres que posseeixen. Aquests fets provoquen variacions remarcables entre elles, que tenen les seves afectacions en tots els àmbits, des del tipus d'hàbitat fins a la mida de les peces de terra.

Sant Pere de Subirats i les limitacions geogràfiques

Algunes parròquies, com és el cas de Sant Pere de Subirats, veuen condicionada la seva influència per motius geogràfics. L'església s'erigeix als encontorns del castell de Subirats, on actuava, en un inici, com a capella castral. Les primeres notícies de l'església es remunten a l'any 1029, on consta com a beneficiària entre les deixes testamentàries d'Ermengarda: «a sancti Petri de Subiratis sic donetis tantum unde fiat factum ipso camp de ipsa ecclesia, et libro I comparatum».³⁶ A través d'aquesta informació és pot saber que l'església de Sant Pere es trobava en plena construcció, ja que la donació va encaminada a acabar-ne la capçalera, i dotar-la amb algun llibre, segurament litúrgic.

El seu terme parroquial s'estenia vers les muntanyes d'Ordal i davallava a la plana en alguns punts, als peus del mateix castell de Subirats, on hi havia la capella de Sant Joan Sesrovires, i vers el sud-oest, on avui s'ubiquen les barriades dels Casots i Cal Rossell de la Costa. Atesa la situació geogràfica del seu terme la parròquia de Sant Pere de Subirats era la menys poblada de totes. Tot i l'existència d'un petit nucli d'hàbitat situat als voltants de la capella de Sant Joan Sesrovires

33. Abans de l'establiment definitiu de la xarxa parroquial tan sols es troben les parròquies de Masquefa i Cervelló. BATET, *Castells termenats...*, 82-83.

34. F. GARCÍA DE CORTÁZAR, *Sociedad y organización del espacio en la España medieval*, Granada, Universidad de Granada i Universitat de València, 2004, 90.

35. X. PUIGVERT, «La introducció del delme a la Marca d'Hispania», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* 13, 1992, 117-125.

36. RUIZ-DOMÈNEC, *Quan els vescomtes de Barcelona...*, doc. 35.

l'hàbitat dispers era el preeminent, i els masos s'escampaven pels vessants de les muntanyes, en aquelles zones més aptes i planes on poder-hi conrear amb facilitat. Alguns se situaven a una certa altura, com ara el mas de la Corbatera o el mas Ros, i des d'allà roturaven les terres més planeres. La resta de masos del terme parroquial es trobaven disseminats per la plana, sota l'atenta visió de la torre de Can Llopard, que s'assenta al mig del terme.

Si l'existència d'un terreny accidentat condicionava la situació dels masos, també ho feia sobre les terres de conreu, especialment cerealícoles, qui s'hi treballaven. Les mides dels camps són, en aquesta parròquia, molt inferiors a les de la resta. El 42% de les terres contingudes en els capbreus tenien, entre 1421-1523, menys d'una hectàrea de superfície; la resta de les terres capbrevades (un 58%) es mouen entre una i cinc hectàrees. A la resta de parròquies es tendeixen a trobar terres més espaioses.

Les esglésies sufragànies i els petits nuclis concentrats

Les esglésies incideixen notablement en l'estructuració poblacional del territori, al seu voltant s'hi configuren en algunes ocasions petites agrupacions de cases. A la Marca del comtat de Barcelona, a diferència del que succeeix a la Catalunya Vella, la incidència de les sagreres és menor a l'hora d'articular nuclis concentrats.³⁷ De totes maneres dins el terme de Subirats trobem un tipus de població concentrada que s'ajusta als conceptes d'ensagrerament, al qual es farà referència amb més deteniment quan s'exposin aquells nuclis articulats al redós de les cruïlles de camins.

Començant aquesta exposició pel cas de Sant Joan Sesrovires cal situar aquesta església als peus del Castell de Subirats, just al costat d'on al segle XVI es bastí la nova residència dels senyors del castell, Torre Ramona. La capella de Sant Joan, tot i que el primer document que en fa referència és de 1325, presenta una tipologia constructiva força anterior.³⁸ Sigui com sigui, el cas és que l'església no arribà a desenvolupar-se com a església parroquial,³⁹ i restà com a sufragània de la de Sant Pere de Subirats. Al seu voltant s'hi trobaria, a la fi de segle XV, un petit nucli de cases agrupades als entorns de la mateixa església i del mas Canals.⁴⁰

37. R. MARTÍ, «L'ensagrerament: utilitats d'un concepte», d. V. FARIAS (ed.), *Les sagreres a la Catalunya Medieval*, Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona, 2007, 85-205. Vegeu també M. SOLER SALA, «Els espais d'intercanvi. El mercat en el procés de gènesi i consolidació del feudalisme al comtat de Barcelona (segles IX-XIII)», tesi doctoral dirigida per A. Riera Melis, Barcelona, Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica, Universitat de Barcelona, 2003, 383-392.

38. E. CRUANYES OLIVER, *Esglésies romàniques del Penedès*, Vilafranca del Penedès, Institut d'Estudis Penedesencs, 1980, 56.

39. No acostuma a aparèixer com a parròquia entre les diverses visites pastorals. R. BENITO, «La visita pastoral del 1303 al Penedès i Garraf», *Del Penedès* 18, 2008, 29-41.

40. Confessió de Bartomeu Torrents, Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès (ACAP), Capbreus 315, f. 3v-5r.

La petita capella de Sant Joan Salerm s'ubica enmig de la plana del Penedès i, des de la darrerria del segle x, restà vinculada al monestir de Sant Cugat del Vallès. L'any 1311, en una visita pastoral, l'església apareix com a sufragània de la de Sant Pere de Lavern.⁴¹ De la mateixa manera que passava amb la de Sant Joan Sesrovires al seu voltant s'hi documenta l'existència d'un petit nucli de poblament.⁴² Al començament del segle xvi, davant l'església de Sant Joan s'hi alçava el mas Martí,⁴³ així com la casa d'en Bertran: «en Bertran de Sant Johan Selerm te prop la sua casa de Sant Johan Selerm un gran camp».⁴⁴ Per tant, tot i que sí que sembla que es pugui detectar una certa presència d'habitatges, el nucli de poblament no estaria format per més enllà de quatre cases lleugerament agrupades.⁴⁵

La capella de Sant Benet d'Espiells, situada a l'actual terme municipal de Sant Sadurní d'Anoia, va estar, també, sota el domini del monestir vallesà. Sembla que les primeres referències documentals del topònim d'Espiells són de la darrerria del segle x, tot i això la primera notícia de la capella és de 1063, en què a banda de la capella s'hi esmenta, també, una petita construcció defensiva. Al seu voltant s'hi hauria configurat un petit poble. La parròquia, sense raó de ser un cop el poble s'abandonà, passa a dependre de Santa Maria de Monistrol, també dins el terme de Subirats i sota l'òrbita del monestir de Sant Cugat.⁴⁶

Sant Miquel de la Foradada i els usos del sòl en funció d'uns interessos

La capella de Sant Miquel de la Foradada, sufragània de la de Sant Pere de Subirats,⁴⁷ es trobava en un dels meandres que el riu Anoia formava al seu pas. La ubicació provocava que una part important de les terres que posseïa fossin destinades al conreu dels horts, tal com es pot dependre de l'estudi del seu capbreu.⁴⁸ La tipologia de béns que el capbreu conté està formada en primer lloc per les terres destinades al conreu de cereal, les quals representen el 61% dels béns capbreuats.⁴⁹ Seguidament, amb un 19% dels esments, s'hi troben els horts, que assoleixen una gran notorietat. Entre els seus folis s'hi menciona, també, l'existència de recs,

41. *Catalunya romànica*, vol. XIX, *El Penedès...*, 200.

42. En el fogatjament de 1358 es compten cinc focs al voltant d'aquesta capella. J. M. PONS GURI, «Un fogatjament desconegut de l'any 1358», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras* 30, 1963-1964, 323-498, 383.

43. «Item pos que lo mas Martí, fundat denant la capela de Sant Johan Salerm», ADCM, r. 835, f. 109.

44. ADCM, r. 835, f. 109.

45. VIVES TORT, «L'evolució històrica...», 494-496.

46. *Catalunya romànica*, vol. XIX, *El Penedès...*, 200.

47. S. LLORAC, «La parròquia i l'església de Sant Sadurní d'Anoia, olim Subirats, des dels seus orígens fins al moment actual», *Miscel·lània Penedesenca* 19, 1995, 179-200, 183.

48. *Capibrevium redditum beneficci Sancti Michaelis de la Foradada (1495-1496)*, ACAP, Capbreus, 297

49. La major part d'aquestes terres és troben força allunyades de la capella: un 50% es troben a Sant Cugat Ssegarrigues, un 13% a Vilafranca, un 6% a Sant Pere de Lavern i la resta dins el terme parroquial al qual la capella resta adscrita.

basses i altres elements hidràulics que semblen apuntar una zona molt adaptada per dur-hi a terme tots aquells treballs i conreus que requereixen una presència d'aigua constant.

Les referències a instal·lacions hidràuliques⁵⁰ són constants i abundants en totes les mencions a les peces d'hort. Molt sovint en les afrontacions hi apareix la presència dels recs «a meridie cum quodam rego».⁵¹ En d'altres ocasions, és a l'hora de reconèixer la peça d'hort quan s'afirma que aquest disposa de «aqua ad rigandum».⁵² Fins i tot trobem descripcions més acurades «quendam ortum cum aqua ad rigandum que dictus confitentis possidet infra dictum terminum de Subirats in loco vocato la Foradada».⁵³ Les basses també són un element important per emmagatzemar l'aigua i, molt sovint, s'utilitzaven per canalitzar l'aigua dels molins.⁵⁴ Entre els capbreus estudiats, n'apareixen dues cites: l'una lligada a una bassa que sembla que fa de marge entre dues terres «mediante quadam bassa migera»⁵⁵ i l'altra fa un esment lligat als usos del molí,⁵⁶ «et cum quodam bassa de moli fariner».⁵⁷ Per tal de vetllar pel bon funcionament de recs i basses, i fer complir els horaris en els quals cada pagès en pot fer ús, en alguns indrets, tal com documenten Jordi Bolós o Antoni Furió,⁵⁸ s'ha localitzat l'existència d'un sequier, encarregat de vetllar pel bon funcionament dels elements hidràulics.⁵⁹

El cert és que totes aquestes instal·lacions no són en cap cas franques, sinó que són gravades amb censos i prestacions. Pere Cerver, es compromet a pagar «et ultra dictum census tenetur dare et prestare domino dicti castri duodecim denarios Barcinona pro aqua quam dictus ortus recipit».⁶⁰ Jaume Tomàs també confessa haver de pagar un cens per l'aigua que regava el seu hort: «Et facit pro dicto corrale sive cortale alodium dicte ecclesie cum ortitulo predicto de census in festo Sancti Johannis Bapteste unum census aq».⁶¹

Allà on s'utilitza més aigua és als molins. Dins el terme de Subirats, només se n'han trobat dos, un molí fariner, que ja ha estat citat, i un molí draper.⁶² En aquest

50. Val a dir que en aquest punt només es contempen aquells elements antròpics.

51. ACAP, Capbreus, 331, 1503-1505, f. 1r.

52. ACAP, Capbreus, 297, f. 4r.

53. ACAP, Capbreus, 297, f. 1v-2r.

54. Per a aquesta temàtica vegeu V. FARIAS ZURITA, *El mas i la vila a la Catalunya Medieval. Els fonaments d'una societat senyorialitzada (segles XI-XIV)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2009, 60-63.

55. ACAP, Capbreus, 297, f. 5v.

56. Segurament es tractaria del molí confessat per Joan Mir (ADCM, r.835, f.174-177)

57. ACAP, Capbreus, 297, f. 3v.

58. A. FURIÓ, *Camperols del País Valencià. Sueca, una comunitat rural a la tardor de l'Edat Mitjana*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1982, 33.

59. J. BOLÓS, *Paisatge i història en l'època medieval a la Catalunya Nova. Organització del territori i la societat a la vila d'Agramunt (Urgell) i la Vall de Sió (segles V-XIX)*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, 2002, 185.

60. ACAP, Capbreus, 331, 1444-1445, f. 7v.

61. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), ORM, Gran Priorato, 340, f. 19v-19r.

62. ADCM, r. 834, f. 679.

darrer paràgraf, però, no es farà esment als molins en si, sinó als horts que moltes vegades se situaven al seu costat per aprofitar-ne l'aigua i les instal·lacions hidràuliques. En el cas del molí draper s'afirma, l'any 1421, que disposa d'aigua pròpia per al seu funcionament i en una de les afrontacions s'indica allò que s'ha vingut dient «et ex alia parte cum orto Jaccobi Rovira, et ex alia parte cum rego queo orto de la Foradada rigatur et aqua divinatur ad dictum molendino draparium». ⁶³ Malgrat que cap d'aquests dos horts s'hagi pogut localitzar, es podria pensar que en el segon cas es tractaria d'un hort de certa envergadura, o si més no prou ben conegut per tothom per tenir el seu propi topònim, fet peculiar en les peces destinades a aquest conreu.

Les comunitats monàstiques: Sant Sebastià dels Gorgs

En terres del Penedès, a diferència del Vallès o el Camp de Tarragona, no s'hi fundaren entre els segles X-XIII grans monestirs que tinguessin com a finalitat la repoblació de les bastes àrees rurals recentment ocupades. Potser, l'extrema estructuració del territori en termes castrals va afavorir aquest tipus política. El cert és que els grans dominis eclesiàstics de la zona sempre van gravitar entre el monestir de Sant Cugat del Vallès i el de Santes Creus. Una de les poques fundacions pròpiament penedesenques és la del cenobi de Sant Sebastià dels Gorgs, a la qual precisament es farà referència.

Aquest monestir benedictí fou una fundació de Mir Geribert en compliment de les deixes testamentàries de la seva mare Ermengarda, traspassada l'any 1029. La vescomtessa de Barcelona havia dotat el monestir amb «vacas VI et equas V, et inter ordeo et frumento caficios X, et de vino caficios XX, et porchos XII et oves XX», ⁶⁴ de la mateixa manera l'havia fet posseïdor d'un seguit de propietats que havien de garantir la celebració de les misses en remei de la seva ànima. ⁶⁵

Per la part del clan vescomtal instal·lat a la frontera, aquest monestir tenia un gran simbolisme, tal com ho demostra el fet que Mir Geribert va jurar el seu testament sacramental «super altare consecratum in honore sancti Martini, qui est situm intus in ecclesiam sancti Sebastiani cenobii». Les desavinences del magnat de la frontera amb l'abat Oliba i el clergat de la Catalunya Vella, impulsors de les idees de la pau i treva de Déu, van propiciar que el monestir, a banda de ser concebut

63. ADCM, r. 834, f. 679.

64. RUIZ-DOMÈNEC, *Quan els vescomtes de Barcelona...*, 258.

65. «Concedo ad sancti Sebastiani ipsas vineas que habeo ad ipsos Gorgos et ipsas vineas et terras que tenet Teudemum. Et concedo ipsum alaude de Ventalols, ipsa medietate a Guitardus Lub Santio simul cum ipsa turre et ipsas casas ipsa medietate et teneat illum et possideat in vita sua et illum et filiis suis, si Deus illi dederit, et alia medietate a sancti Sebastiani. Et post obitum de Guitardus aut de filio remanet a sancti Sebastiani et inadeant in sancti Sebastiani monachos IIIor, et istis aut aliis clericis qui erunt in sancti Sebastiani sic se vestiant et dicant missas cum matutinas et vespas omnibus diebus quodcumque erit sancti Sebastiani pro mea anima.» RUIZ-DOMÈNEC, *Quan els vescomtes de Barcelona...*, 258.

com a panteó familiar, fos encomanat, l'any 1052, al monestir de Sant Víctor de Marsella.⁶⁶

[...] fecerunt venire in Monasterio Sancti Sebastiani ab servitium Dei omnipotente et Sancti Sebastiani et ut ordinem sancti Benedicti, ipsi monachi cum timore et amore Dei in eodem loco [...]⁶⁷

Tanmateix, l'any 1059, a través d'un pacte entre Mir Geribert i l'abat de Sant Víctor, el laic s'assegurava el domini patrimonial que la seva família ostentava sobre el monestir penedesenc: «illud locum Sancti Sebastiani non liceat eis alium senioraticum facere nec proclamare nisi nos aut filii nostris cui non dimisserimus ipsum locum».⁶⁸

L'any 1409, després de gairebé quatre segles, la butlla papal de Benet XIII denuncia la subjecció de Sant Sebastià dels Gorgs a l'abadia marseleses⁶⁹ i n'atorgava la titularitat al monestir de Montserrat. Des d'aquell moment Sant Sebastià es va convertir en un priorat, l'estat del qual va anar empitjorant al llarg de l'edat moderna, moment en el qual desaparegué la vida monàstica.

Entre totes les seves propietats les que més ens interessen són les que el cenobi té sobre la parròquia de Sant Pau d'Ordal. Aquests dominis els foren atorgats, l'any 1059, per Arnau Mir de Sant Martí i la seva esposa Jordana, senyors del castell de Subirats: «donatores sumus Domino Deo et sancto Sebastiano cenobio, cuius ecclesia constructa est in Penitense, ubi dicitur Gurguitis [...] cum ipsa parrochia sive ecclesia sancti Pauli».⁷⁰ La possessió fou ratificada l'any 1101 per Berenguer, bisbe de Barcelona, en el concili de Girona d'aquell mateix any.⁷¹

Dins el terme parroquial de Sant Pau d'Ordal s'hi combina l'hàbitat concentrat, creat al redós de l'església de Sant Pau, i l'hàbitat dispers, format per un seguit de masos disseminats per tot el seu terme. En la formació de l'hàbitat concentrat hi tindrien un pes remarcable dues construccions: per una banda, la parròquia de Sant Pau, a partir de la qual s'estructura el poble, i, per l'altra, la torre de guaita instal·lada al capdamunt del turó de la Guàrdia, des d'on es controla a la perfecció tant el poble de Sant Pau com la plana que s'estén en direcció nord-oest.

66. Aquest tipus de pràctica no és del tot inusual en la cronologia i geografia en la qual ens movem. L'any 1026 Guifre de Mediona i la seva esposa Guisla cediren al monestir de San Martiño dell'Isola Gallinaria (Ligúria) el monestir de Sant Pere de Riudebitlles perquè hi establís una comunitat sota la seva direcció. A. MASOLIVER, *Història del Monaquisme cristià. II. De sant Gregori el Gran al segle XVIII*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1980.

67. M. GUÉRARD, *Cartulaire de l'Abbaye de Saint-Victor de Marseille*, tom II, París, Typographie de Ch. Lahure, 1857. Altres documents que fan referència al monestir de Sant Sebastià són: doc. 68, 843, 844, 848, 887, 888, 905 i 1131.

68. A. PLADEVALL, A. ADELL i F. ESPANYOL, *El monestir de Sant Sebastià dels Gorgs*, Barcelona, Artstudi Edicions, 1982, 96.

69. PLADEVALL *et al*, *El monestir de Sant Sebastià...*, 61.

70. PLADEVALL *et al*, *El monestir de Sant Sebastià...*, 98.

71. PLADEVALL *et al*, *El monestir de Sant Sebastià...*, 99.

El nucli estaria format per un conjunt de poques cases més o menys agrupades. Entre aquestes cases s'hauria de situar la que confessa Antoni Mata en el capbreu de Sant Sebastià (1484-1492). La seva confessió és força rica en detalls i ens presenta els diversos espais en els quals la llar s'estructura:

[...] per censu cuiusdam pahicie sive porxo, quadam erea et furno de coure poals, et quadam pahicia, stable e galliner quas dictus Anthonius Matha dicti confitentis principalis habet et possidet in dicto loco.⁷²

Dins aquest nucli caldria situar-hi el carrer de «deit del Malanyat»,⁷³ localitzat com a afrontació de diverses cases.

Al voltant de Sant Pau s'hi trobarien les terres de conreu. L'espai immediatament situat al costat de la riera de Sant Pau seria la zona on s'hi haurien d'ubicar els horts. Especialment la zona que quedava envoltada per la riera dels Tres Pins, el torrent de Sant Pau i la font Espaiosa,⁷⁴ coneguda a l'època amb el nom de «Lo Prat».⁷⁵ Els masos existents es trobarien disseminats arreu del terme de la parròquia, en aquelles zones més planeres que s'estenien en direcció al priorat de Sant Sebastià dels Gorgs, Lavern i fins al peu de les muntanyes d'Ordal.

Cada una de les senyories administra i condiona els seus dominis de la manera més útil i rendible possible. En el cas de Sant Sebastià dels Gorgs la particularitat d'aquesta administració es troba en el tipus de censos que el priorat demanava. En el seu capbreu (1484-1497) les rendes que es reconeixen pagar en espècies arriben al 61%. Aquest fet és força particular si tenim present que en la major part de senyories del terme de Subirats, els censos en espècies han anat disminuint gradualment, des del primer terç del segle xv, en detriment d'aquells sufragats en metàl·lic. Però allò que resulta més particular són les prestacions de treball que els pagesos del terme havien de fer a la reserva del priorat, aquestes, que no es documenten més enllà de 1485, es troben exclusivament compilades en aquest capbreu. El tipus de serveis varia força en funció del tipus de conreu; a les terres de cereal els treballs se centren en tres: la jova, el tragí i la batuda. A les vinyes, en canvi, els principals treballs als quals la pagesia ha de front són: la cavada, la podada i la veremada, aglutinats sovint sota el nom de «opera vinearum».⁷⁶

Tot aquest conjunt d'imposicions, que normalment gravaven grans masos de la zona,⁷⁷ impedia a la pagesia poder treballar les seves terres en aquells dies claus del calendari agrícola. En alguns casos sembla que el treball directe es podia commutar

72. ACAP, Capbreus, 293, f. 13v-14r.

73. ACAP, Capbreus, 293, f. 14v.

74. ACAP, Capbreus, 293, f. 13r-15r.

75. ACAP, Capbreus, 293, f. 11r-13r.

76. ACAP, Capbreus, 293, f.6r-7v.

77. Com és el cas de les confessions de: Felip Mata (ACAP, Capbreus, 293, f. 6r-6v); Andreu Vall (ACAP, Capbreus, 293, f. 6v-7r); Antoni Raventós (ACAP, Capbreus, 293, f. 8v-9r); i Pascasi Ros (ACAP, Capbreus, 293, f. 9v-10r). Per aquest motiu se'n podrà veure un estudi més aprofundit en l'apartat en el qual es parlarà de les gleves dels masos.

per un pagament: «quolibet anno in festo Carniprivium pro opera vinearum dicti maioris per cavata, et per veremada decem et octo denarios».⁷⁸ Alguns historiadors, com és el cas de J. M. Salrach i L. Verdon, consideren que, en moltes ocasions, aquestes prestacions en treball directe, en terres de domini estrictament senyorial, representen una important font d'ingressos que sovint ha passat desapercebuda.⁷⁹

Les cruïlles de camins: l'aparició de Sant Sadurní

La parròquia de Sant Sadurní d'Anoia s'alça en plena depressió prelitoral a una distància pròxima al castell de Subirats. El primer esment d'aquesta església, documentat entre les deixes testamentàries de Guisla de Sant Martí,⁸⁰ data del 1080. La seva ubicació, en la cruïlla de camins que unien el camí de Barcelona amb el que anava del castell de Subirats al de Lavit,⁸¹ és fonamental per a la seva consolidació. Aquesta estratègica situació va propiciar l'aparició al seu voltant d'un petit nucli de cases,⁸² segurament configurat a partir de l'establiment d'una sagrera, d'aquí que la zona pròxima a l'església sigui coneguda al llarg del segle XV amb aquest nom:

Item quadam peciam terra infra dictam parrochiam in loco vocato sagrera [...] Et terminatur dictam pecia terre ab una parte in camino publico qui tenditur de dicta villa ad riarium dela bern.[...] Ab alia parte partim in dictam ecclesiam et partim in orto rectorie predictae vila.⁸³

Tot i que la presència de sagreres a la Marca del comtat de Barcelona és força reduïda, investigacions recents han posat al descobert que la veïna capella castral de Santa Maria de Lavit hauria actuat, també, com a sagrera.⁸⁴

El nucli concentrat de Sant Sadurní s'estructurava al llarg del camí reial,⁸⁵ d'aquí el seu urbanisme allargassat perfectament apreciable en els mapes de *l'Atlas de Can Guineu*.⁸⁶ Camí, que a l'entrada del poble, es convertia –segurament– en el carrer

78. ADCM, r. 834, f. 684-685.

79. J. M. SALRACH, «Orígens i transformacions de la senyoria a Catalunya (segles IX-XIII)», *Revista d'Història Medieval* 8, 1997, 25-55; L. VERDON, *La Terre et les hommes en Roussillon aux XIIIe et XIIIe siècles: structures seigneuriales, rente et société d'après les sources templières*, Marsella, Publications de l'Université de Provence, 2001.

80. VIVES TORT, «L'evolució històrica...», 396.

81. VIVES TORT, «L'evolució històrica...», 493.

82. Anomenat en alguns documents com la vila nova del Castell de Subirats. M. COLL ALEN-TORN, *Textos i Estudis de Cultura Catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, vol. II, 83.

83. Confessió del batlle Joan Ripoll. ACAP, Capbreus, 331, f. 12r-12v.

84. MARTÍ, «L'ensagrerament...», 88.

85. «[...] ab alia parte cum camino publico quo itur ad Civitatem Barchinona». ACAP, Capbreus 315, f. 6r.

86. Al llarg del segle XIX Jaume Mir Molins van confeccionar, per portar un control més exhaustiu de les terres que posseïa la seva família, un conjunt de plànols. Carles Querol, autor

principal.⁸⁷ Al davant de l'església s'hi hauria d'ubicar la plaça major, anomenada, al llarg dels segles xv i xvi, amb el nom de plaça de l'Om.⁸⁸ A través d'algunes confessions, com ara «in via publica quo itur fora mur»,⁸⁹ es pot saber que el nucli de Sant Sadurní es trobava emmurallat. S'hi documenta també la presència de portals,⁹⁰ i fins i tot «quadam turrin que est in muro dicti loci».⁹¹

Abans de passar a algun dels elements de l'interior del poble, convindria fer esment al pont que hi havia a l'entrada: «et ab alia parte cum torrente que discurrit de la Canaleta et cum ponte dicte ville».⁹² A l'interior s'hi ubicava la casa del forn, «in quo esse fundatus furnus dicte Universitatis quodam hospicium in medio ville cum retro exita».⁹³ El seu emplaçament exacte no es coneix, però es trobaria –segons aquest fragment– al mig del poble. Sembla que aquest edifici, fonamental per a tots els habitants del poble de Sant Sadurní, es trobava l'any 1444 enrunat completament: «Ipse habet et possidet coram ecclesiam Sancti Saturnini predictam quodam patium sive solum terre in quo antiquitatus solebat esse constitutus furnus cum domibus».⁹⁴

Un dels elements estructuradors gairebé indissociable lligat a aquest tipus de poblacions eren els mercats. Tal com s'apuntava, el nucli de Sant Sadurní s'hauria configurat al redós d'una important cruïlla de camins, un lloc estratègic, també, per a l'establiment d'un mercat. Maria Soler Sala considera que tot i la manca d'evidències escrites «també degueren disposar d'un mercat de reduïdes dimensions aquells nous nuclis de població formats a redós d'un camí, especialment en aquells casos en què la creació del nou nucli estava relacionada amb la progressiva decadència de l'enclau homònim encimbellat».⁹⁵ Aquest és, sens dubte, el cas de Sant Sadurní, citat entre els nombroses exemples que l'autora proposa. En els capítols que redactaren els síndics de la Universitat de Subirats quan el terme va passar a dependre de la corona, es demanava al rei, Ferran el Catòlic, la celebració d'un mercat setmanal, privilegi que, potser, estaria mantenint el mercat feudal anterior: «e mes avan vos placie atorgar los mercat en dia del dijous»⁹⁶ de cascuna semana ab

del llibre *Atlas de Can Guineu (1400-1865): Sant Sadurní d'Anoia i Subirats en la cartografia de Jaume Mir*, ha treballat extensament tots aquests planells i s'aproxima a la toponímia i estructuració del poble de Sant Sadurní.

87. ADCM, r. 834, f. 675.

88. «Platea de l'Hom». ACAP, Capbreus, 315, f. 20r.

89. ACA, ORM, Gran Priorato, 340, f. 5r.

90. ACA, ORM, Gran Priorato, 340, f. 6r.

91. ADCM, r. 835, fol. 677.

92. ACA, ORM, Gran Priorato, 340, f. 14r.

93. ADCM, r. 834, f. 679.

94. ACAP, Capbreus, 331, 1444-1445, f. 7v-8r.

95. M. SOLER SALA, *Els espais d'intercanvi. El mercat en el procés en el procés de gènesi i consolidació del feudalisme al comtat de Barcelona (segles IX-XIII)*, tesi doctoral, dirigida per A. Riera Melis, Barcelona, Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica, Universitat de Barcelona, 2003, 383-392.

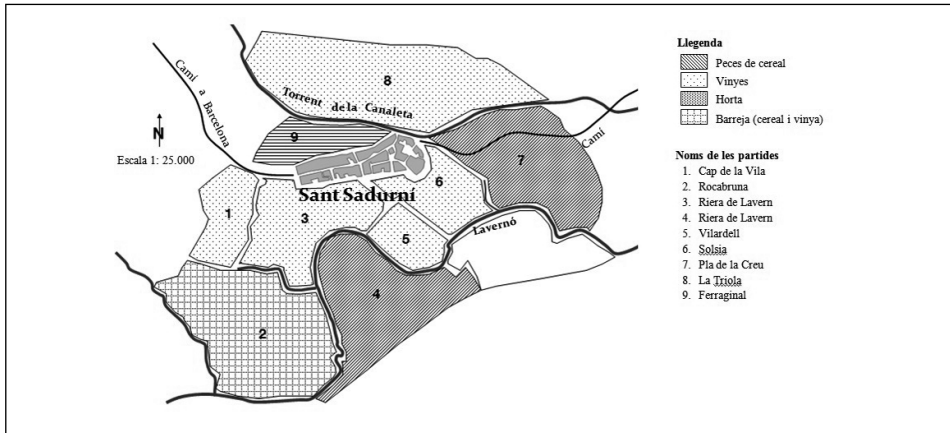
96. Avui dia el mercat de Sant Sadurní d'Anoia es continua celebrant els dijous. «Art. 4t. El mercat ambulat tindrà lloc tots els dijous de l'any» (ordenança municipal Sant Sadurní d'Anoia).

aquelles prerogatives guiatges e seguretats que semblants fires e mercats son acostumats atorgar, plau al Senyor rey».⁹⁷

La concentració de cases al voltant del camí reial propiciava que al seu voltant s'hi situessin les terres de conreu. Grans partides de terra amb els topònims de Vilardell, Rocabruna, la Solsia o la Triola s'expandien al voltant del poble. Cada una d'aquestes partides s'especialitzava en el conreu que per mida, orientació i tipus de sol resultava més idoni. Aquest és el cas del pla de la Creu, on es concentren la major part de vinyes, o bé el Ferraginal, una peça idònia per al conreu dels horts gràcies a la seva proximitat amb el torrent de la Canaleta.

MAPA 2
Distribució de les terres de conreu al voltant del nucli de Sant Sadurní (1423-1523)

Un dels pocs conreus que es desenvolupava intramurs és el dels horts; per al seu cultiu es requereix un treball constant, gairebé diari, i per aquest motiu s'acostumaven a situar en una zona pròxima a l'habitatge. A Sant Sadurní els exemples són constants i un 28% de les llars capbrevades tenien annexat un hort «cum orto dictis domibus contiguo».⁹⁸ Els espais que deixaven les llars que havien quedat deshabitades per les successives crisis baix-medievals s'utilitzaven, també, com a terra per a aquest tipus de conreu: «ab occidente cum quibusdam patiiis qui olim fuerunt domus den Moragues et Salvatoris Mestre».⁹⁹

Un fenomen associat a molts nuclis concentrats és la manca d'accés a la terra de molts dels seus habitants. Entre els anys 1421-1423 el 90,90% dels capbrevats sense terres són de la parròquia de Sant Sadurní. Aquest fet, com és veurà més

97. ACA, Cancelleria, reg. 3551, 225v-230v.

98. ADCM, r. 834, f. 677

99. ACAP, Capbreus, 331, 1503-1505, f. 2v

endavant, és absolutament oposat al que passa a les parròquies on hi predomina l'hàbitat dispers.¹⁰⁰

TAULA 1
Distribució de les terres entre els confessants
segons la seva procedència (1421-1423)

<i>Parròquia</i>	<i>Cap terra</i>	<i>1 terra</i>	<i>2 terres</i>	<i>3 terres</i>	<i>4 terres</i>	<i>+ de 4 terres</i>
Sant Sadurní	90,90%	47,36%	37,50%	40%	0%	0%
Sant Pere de Lavern	4,54%	31,58%	50%	40%	40%	75%
Sant Pau d'Ordal	4,54%	21,05%	12,50%	20%	60%	25%

Les quadres: el Gorner i l'Ordal

Les quadres són petites demarcacions territorials integrades dins algun terme castral. La seva creació recau sobre els titulars del domini jurisdiccional que amb l'establiment d'una quadra atorguen la direcció d'una part del seu terme castral a algun *miles*¹⁰¹ de la zona, que gaudiria dels drets jurisdiccionals que els senyor soliu li hagués atorgat.

En el centre de la demarcació s'hi establia un nucli fortificat que s'encarregava de la seva direcció i control; en aquest sentit algunes de les quadres guardarien una estreta relació amb els masos torre. Aquests masos privilegiats s'allunyen, tal com apunta Pere Benito, de la unitat d'explotació familiar i adquireixen una àmplia quantitat de terres que tot i pertànyer al mas s'estableixen a altres camperols a través de contractes d'establiment i masoveria.¹⁰²

Malauradament avui dia no hi ha una definició uniforme del que s'entén pel concepte *quadra* i quin era el tipus de jurisdicció que pertocava a aquestes demarcacions. El motiu d'això és força clar, cada quadra s'estableix sota unes condicions heterogènies que varien segons la voluntat que té el senyor preeminent en aquell establiment. El jurista Guillem de Vallseca considera que una quadra és «una casa o força radicada dins un castell termenat amb jurisdicció territorial separada de la senyoria». Josep Maria Pons Guri, per tal d'homogeneïtzar el concepte i aportar-ne una mica de llum, estableix uns seguit de criteris bàsics que tota quadra compleix. En primer lloc, apunta que aquest tipus de demarcacions sempre es troben dins els límits d'alguna senyoria, ja sigui baronial o reial. En el seu centre sempre hi sol haver una *domus*, mas torre o edificació –subsistent o desapareguda– que actua

100. Marina Miquel, que ha estudiat les diferències de poblament entre el nucli concentrat de Vila-rodonà i el masos dispersos del seu voltant, ha constatat, també, diferències notables en els graus d'accés a la terra de la població de la zona. M. MIQUEL VIVES, «Pagesos de vila i pagesos de mas. L'estructura agrària a Vila-rodonà a l'inici del segle XV», *La Resclosa*, 8, 2004, 89-116.

101. BOLÓS, *Paisatge i història en l'època...*, 88.

102. BENITO, *Senyoria de la terra...*, 267-270.

com a cap de quadra i s'encarrega de la seva l'administració. Aquest fet ens porta a la tercera condició, ja que aquest edifici sempre té associat un petit territori, amb una quantitat de focs reduïda, on hi ostenta algun tipus de jurisdicció, sempre limitada per alguna jurisdicció superior.¹⁰³

En el cas del terme de Subirats s'ha localitzat l'existència de dues quadres. Per una banda la quadra del Gorner,¹⁰⁴ situada a la banda est del terme castral en una important cruïlla de carrerades,¹⁰⁵ i, per altra, la quadra d'Ordal,¹⁰⁶ emplaçada en plena serralada litoral.

Tot i què els límits de la quadra del Gorner són difosos i poc clars, el que sí que es pot arribar a conèixer és l'edifici que, molt probablement, hauria actuat com a cap de quadra, estructurant des de la plena edat mitjana un petit nucli concentrat.¹⁰⁷ Encara que no es pugui afirmar amb certesa, l'extens domini que posseeix el mas que Guillem Mestre reconeix en el capbreu del senyor del castell de Subirats (1421-1423), així com les nombroses evidències arquitectòniques¹⁰⁸ conservades actualment a la masia de cal Mestre fan pensar que podria tractar-se del centre administrador d'aquesta petita demarcació. En el cas de la quadra d'Ordal, a la qual s'arribava a través del nucli de Sant Pau,¹⁰⁹ el que es pot arribar a precisar amb més o menys certesa són els seus límits. El fet que s'emplaci en una de les petites planes de la serralada litoral fa pensar que el seu terme es correspondria amb l'espai que ocupa aquesta depressió. L'establiment d'aquest tipus de demarcacions a les planes del Masís del Garraf és força habitual, sobretot quan el centre administratiu del terme castral es troba emplaçat als voltants de la plana penedesenca.¹¹⁰

Si ens fixem en ambdues quadres sembla que des del castell de Subirats s'optà per establir aquest tipus de demarcacions diferenciades en aquelles zones més allunyades del centre de poder, com és el cas de la quadra del Gorner, o bé en aquells espais aïllats on l'accés hi resultés més complicat, com ho és la zona on es troba la quadra d'Ordal.¹¹¹

103. J. M. PONS GURI, «Les cases aloeres i les quadres. El cas de la Quadra de Campins», *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona, Fundació Noguera, 1989, vol. III.

104. «[...] et Francha eius uxor Quadre den Guarner». ADCM, r. 834, f. 689.

105. VIVES TORT, «L'evolució històrica...», 527.

106. ADCM, r. 834, f. 691.

107. Guillem Dalmau jurà, davant Arnau Berenguer i Arbert Guinabal, el seu testament sacramental. En aquest llegà el seu mas, situat a la quadra del Gorner, a les parròquies de Sant Pere de Lavern i Sant Pere de Subirats. J. MAS, *Notes històriques del bisbat de Barcelona*, Barcelona, J. Vives i la Renaixença, 1915, vol. XI, 24.

108. A Cal Mestre, masia situada al nucli del Gorner, encara són ben visibles els contraforts, els murs i les espitlleres que formaven part d'aquesta antiga masia fortificada.

109. «[...] una parte cum via publica qua itur de loco Sancti Pauli ad Quadium de Ordal» ADCM, r. 834, f. 691.

110. Aquest és el cas de la veïna quadra de Santa Susanna establerta al terme del Castell d'Avinyonet. X. MIRET, «La quadra medieval de Santa Susanna», *Olerdulae* 24, 1983, 22-23.

111. Cal tenir present que l'eix viari que uneix Vilafranca i Barcelona passant pel port d'Ordal no s'obrí fins a la fi del segle XVIII o el començament del XIX. VIVES TORT, «L'evolució històrica...», 547-628.

Els mas com a element vertebrador de l'espai

Dins la senyoria, sigui territorial o jurisdiccional, el mas és utilitzat com a unitat de tributació. El mas representa, doncs, una peça clau de l'engranatge de percepció de rendes i censos. Però a la vegada és, també, el centre d'una unitat d'exploració familiar que condiciona i vertebrava l'espai agrícola que té al seu voltant,¹¹² en modifica el paisatge i esdevé també un dels eixos essencials d'articulació del territori i el poblament del terme castral.

El nostre model en aquest punt serà la parròquia de Sant Pere de Lavern pel fet de representar el millor exemple d'hàbitat dispers de totes les parròquies del terme castral. Aquesta parròquia, documentada l'any 1053 entre els deixes testamentaris de Mir Llopsanç,¹¹³ s'assenta en plena plana del Penedès, a una distància pròxima d'una de les torres de guaita dependents del castell.

En l'apartat dedicat a les cruïlles de camins ja s'ha apuntat que la població dels nuclis agrupats té un accés a la terra més limitat que els homes i dones de mas. A la taula 1, es pot veure com entre els anys 1421-1423 tan sols el 4,54% dels confesants de la parròquia de Sant Pere de Lavern confessa no disposar de cap peça de terra. Per contra, un 75% es declara posseïdor de més de quatre terres. Les diferències vénen donades, precisament, per la quantitat de masos existents a la parròquia de Lavern. Els masos de la zona es caracteritzen, al principi del segle xv,¹¹⁴ per tenir una gleva¹¹⁵ formada per diverses peces de terra de petites dimensions. Un dels mecanismes emprats pels senyors del castell de Subirats i per la major part de parròquies per tal de posar en circulació noves terres de conreu fou el d'aglutinar aquestes petites peces per crear glevs de majors dimensions, així quan s'establí de nou un mas es posava en circulació un major nombre de terres.¹¹⁶

Alguns dels masos d'aquesta parròquia s'ajusten a la tipologia descrita per Pere Benito amb el nom de *masos torre*. El cas més paradigmàtic n'és el mas Martí, dit de la Talaia, situació geogràfica del qual és del tot escaient per construir-hi una torre de defensa que controli visualment tant la plana del Penedès com la zona que s'estén fins a Sant Pau d'Ordal. La construcció de l'espai fortificat dels masos torre

112. E. MALLORQUÍ, «Fronteres a escala local: les parròquies del bisbat de Girona del segle XIV», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos. Actes del Congrés: Fronteres*, Figueres, Institut d'Estudis Empordanesos, 2011, 163-194, 185.

113. J. M. SANS TRAVÉ, *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, Barcelona, Fundació Noguera, 2006, vol. II, doc. 480.

114. Entre 1421-1445 un 40% tenen una peça de terra com a gleva del mas; un 15%, dues; un 10%, tres; un 5%, quatre. A la fi del segle (1484-1497) un 65% té una peça de terra com a gleva; un 15%, dues; un 12%, tres; i un 8%, una. Per contra, entre 1501 i 1523 un 81% disposen d'una sola peça de terra com a gleva; un 8%, dues; i 11%, tres.

115. En aquesta zona per *gleva* s'entén la peça de terra que es troba adscrita a l'explotació del mas.

116. Entre 1484-1496 el 62% de les glevs tenen entre una i tres hectàrees, per contra entre 1503 i 1505 el 59% dels masos tenen una gleva formada per una peça de terra d'entre quatre i set hectàrees.

requeia, principalment, en els seus receptors.¹¹⁷ Les torres, construïdes entre els segles XI i XIII, tenien una finalitat defensiva, malgrat que quotidianament s'utilitzaven com a centres d'emmagatzematge, principalment, cerealícola.¹¹⁸

Els masos, pel fet de ser nuclis d'explotació agrícola, modifiquen el paisatge dels seus encontorns a través de les rompudes i els conreus de les terres que els són adscrites. Durant aquest període de crisis successives la pagesia va optar per reconstruir, sempre que fos possible, les terres que treballaven. D'aquesta manera es tendeix a crear grans propietats agrupades que resultessin més operatives a l'hora de treballar.¹¹⁹ Fenomen que al terme de Subirats es dona amb una certa marginalitat i el nombre de terres amb més d'una afrontació en d'altres terres del mateix propietari és força incipient.

Durant els segles d'expansió medieval la creació de masos, així com la posada en circulació de noves terres de conreu, no té aturador. Arreu d'Europa el sistema feudal afavoreix la dessecació de zones pantanoses, la construcció de feixes per tal d'aprofitar els pendents i la crema de boscos, aconseguint –d'aquesta manera– noves terres de conreu que donaran lloc a noves rendes. Les grans mortaldats del segle XV van donar lloc a una reducció dràstica de la població, fet que va propiciar un augment dels masos rònecs i els erms, atès que no hi havia prou població per treballar totes les terres i masos que s'havien posat en circulació durant l'etapa d'expansió.

En el terme del castell de Subirats aquest fenomen és pot copsar perfectament a través dels diversos capbreus treballats.¹²⁰ A la fi de segle XV i començament del XVI un gran nombre de masos rònecs del terme castral comencen a ser novament establerts. En alguns casos són adquirits per propietaris d'altres masos interessats a engrandir el predi agrícola.¹²¹ La major part d'aquests masos, reapareguts en la documentació, haurien quedat deshabitats a causa de les successives crisis demogràfiques del segle XIV.

117. Aquest és el cas de Berenguer Bonfill i Adelaida del mas Sala de Magrinyà, al terme d'Olerdola, que tenen el deure d'edificar-lo i construir-hi una fortificació (1099). O bé Bernat Arnau i Sicarda, la seva muller, als quals l'abat de Sant Cugat els encomana la batllia de Moja amb la seva torre (1114). BENITO, *Senyoria de la terra...*, 267-270.

118. BENITO, *Senyoria de la terra...*, 269.

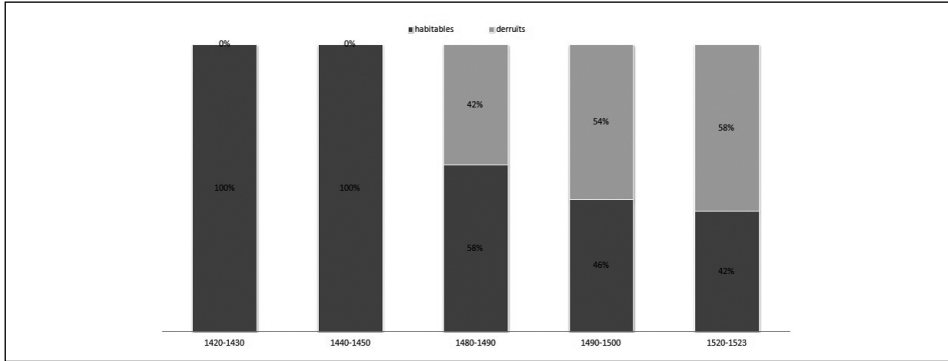
119. P. GIFRE. «Mercat de la terra i formació de patrimonis agraris (1486-1720). Una primera aproximació», L. TO i R. CONGOST (ed.) *Homes, masos, història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, 185-228, 190.

120. Són molts els masos on s'indica el seu enrunament: «Confessus fuit et recognovit ad venerabili Micaheli Payo, Rectori iamcicto se tenere sub dominio et alodio dicte ecclesie de Subirats quedam masum dirrutum vocatum lo mas de la Guitarda». ACAP, Capbreus, 315, f. 9r. Mas Canals: «[...] quadam mansum derrutis que cum quadam magna pecia terre sive gleba, inter cultam vineam et heremam continentem 16 jornalía [...] in quadam mansus solebat esse constitute [...]». ACAP, Capbreus, 315, f. 4v. «Item pos com en Rosel de les Codines te un mas ronech prop lo seu mas vers la tramunatana que-s diu lo mas de les Codines». ADMC, Fons Montcada, lligall 193, Casa Gralla, 1-4, Capbreus 1403-1523.

121. Com és el cas de Vicenç Codorniu, que posseeix el mas Tomàs, i adquireix el mas Eura i el mas Vilanova (ACAP, Capbreus 315, 1496, 3r). O bé Antoni Romeu, posseïdor del mas de Malapuig, el mas dels Molins i el mas Escuder (ADCM, r. 835, f. 183-185). O Joan Jofre que té el control del mas Peralba, el mas d'en Mascaró i el mas d'en Pere Martí (ADCM, r. 835, f. 174-175).

L'augment d'aquesta onada d'establiments, 1490-1523, es podria veure motivat per la promulgació de la Sentència Arbitral de Guadalupe l'any 1486. Fins aquell moment els senyors no podien establir els masos d'aquells pagesos que sense redimir-se havien marxat a la ciutat.¹²² Aquest fet tan problemàtic havia quedat resolt en aquest document, i des de 1486, els senyors feudals podien establir els masos d'aquells pagesos fugitius un cop passats tres mesos¹²³ sense cercar-ne possibles descendents.¹²⁴

GRÀFIC 1
Evolució dels masos ròncs (1420/1523)

122. Si bé és cert que ens trobem en terres de la Catalunya Nova, a la parròquia de Sant Sadurní s'han trobat nombrosos confessants que es declaren homes propis solius i afocats: «Et etiam confesus fuit que omnes habitatores in dictis domibus sunt homines proprii solidi et affocati dicte ecclesie et tenetur facere focum et continuum residentiam in dictis domibus pro ut hominies dicte ecclesie sunt obligati». Confessió Pere Cerver, ACAP, Capbreus, 331, 1444-1445, f. 7v. La presència d'altres pagesos lligats a un possible afocament en àrees de la Catalunya Nova ha estat documentada també per autors com ara P. FREEDMAN, *Assaig d'història de la pagesia catalana (segles XIII-XV)*, Barcelona, Edicions 62, 1988, 61-76; o bé, del mateix autor, «The Llobregat as a frontier in the Thirteenth Century», *Miscel·lania en homenatge al P. Agustí Altisent*, Tarragona, 1991, 109-118; P. BENITO, *Senyoria de la terra...*, vegeu especialment el capítol «Els orígens de la servitud pagesa», 421-482; G. CARCELLER BARRABEIG, *La Baronia de Queralt al s. xv. Organització i gestió econòmica d'un espai feudal*, Santa Coloma de Queralt, Consell Comarcal de la Conca de Barberà, 1998, 191; A. ALTISENT, «Un poble de la Catalunya Nova els segles XI i XIII. L'Espluga de Francolí de 1079 a 1200», *Anuario de Estudios Medievales* 3, Barcelona, CSIC, 1966, 131-212; J. FERNÁNDEZ TRABAL, «El conflicte remença a la Catalunya del segle XV (1388-1486)», *Afers* 42/43, 596-597.

123. P. GIFRE i R. LLUCH BRAMON, «Continuïtats del mas català abans i després de la Sentència Arbitral de Guadalupe», *El mas català durant l'Edat Mitjana i Moderna*, Barcelona, CSIC, 1999, 608.

124. «Guilelmus Magistri baiulum Castris de Sobirats pro nobile domino Raymundo de Riusech in quo continentur quod cum mansus qui fuit Bernardi de Ulmo condam de la Calm terminis castris de Subirats vacaret legitimo heredes eu seuccessori et licet dictus mandati Guilemi Magistri baiuli castris de Subirats pro nobile dominio Raymundo de Riusech domino dicti castris de Subirats discreti Bernardi de Ponte presbiteri diocesi Barchinone domini alodialis dicti mansi et eius possessionum publice fuit preconizatum in loco Sancti Saturnini quis vellet esse heredes seu successor dicti mansi.» ADCM, r. 834, f. 679.

Els períodes de crisi són el moment oportú perquè una minoria enriquida augmenti el seu patrimoni en detriment dels pagesos menys avantatjats. Les crisis econòmiques i socials propicien que tots els que es troben al llindar de la pobresa malvenguin les seves propietats. Si unim aquest fet a la important presència de masos rònecs del terme ens trobarem que la primeria del segle XVI és el moment adequat perquè es comencin a configurar grans patrimonis agrícoles que donaran lloc als *masos grassos*, característics de l'edat moderna.¹²⁵

Fins ara hem fet referència als masos com a nuclis agrícoles que articulen el territori circumdant a través de les activitats agropecuàries que hi desenvolupen. A la plana del Penedès, però, els masos que van sortir de les crisis medievals amb una situació avantatjosa i van aconseguir augmentar les seves tinences arribaran a esdevenir, al llarg de l'edat moderna, veritables nuclis vertebradors de poblament concentrat. En aquest procés l'especialització vitivinícola, iniciada el darrer terç del segle XVIII, hi jugarà un paper cabdal. Els masos grassos –que des del segle XVI havien anat augmentant els seus patrimonis– van començar a posar en circulació una part important de les seves tinences.¹²⁶

El mecanisme emprat és el següent; el propietari del mas cedeix una peça de terra per plantar-hi vinya a través d'un contracte de rabassa morta¹²⁷ i, en el mateix moment, atorga, a través d'un contracte emfitèutic, un lot de terra per tal que el pagès pugui d'edificar-hi una vivenda.¹²⁸ D'aquesta manera es començaren a configurar una gran quantitat de nuclis concentrats, com és el cas del mas Martí de la Talaia¹²⁹ o el mas de la Figuerola,¹³⁰ que propiciaran la creació de l'actual nucli de Lavern, el mas Cartró de Lavern, que hauria configurat la barriada de Can Cartró¹³¹ o, fins i tot, el mas Speró,¹³² que hauria estructurat un nucli de cases conegut amb el mateix nom.

125. F. VALLS JUNYENT, «Creixement agrari i diferenciació social pagesa a la Comarca d'Anoia entre començaments del segle XVI i mitjans del XVIII», *Pedralbes: Revista d'Història Moderna* 10, 1990, 99-136.

126. J. COLOMÉ FERRER i F. VALLS, «Poblament i despoblament a la Catalunya vitícola (1760-1910)», *Bulletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* 21, 2010, 137-155.

127. J. COLOMÉ FERRER, «Les formes d'accés a la terra a la comarca de l'Alt Penedès durant el segle XIX: el contracte de rabassa morta i l'expansió vitivinícola», *Estudis d'Història Agrària* 8, 1990, 123-143.

128. COLOMÉ FERRER i VALLS, «Poblament i despoblament...», 144.

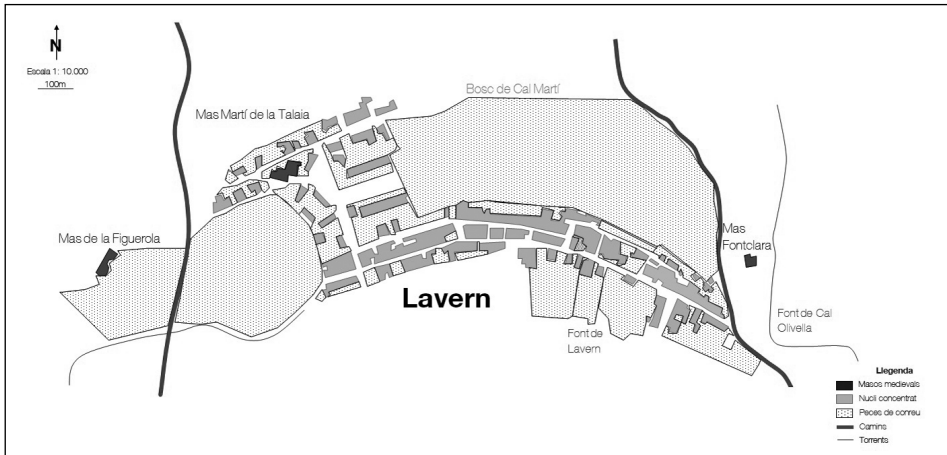
129. «Es honors del senyer Jauma Martí dela Tallaya», dins l'inventari del mas Olivella de Fontclara (1530), Fons Família Olivella, sense inventariar.

130. ACAP, Capbreus, 293, f. 25r-25v.

131. ACAP, Capbreus, 293, f. 25v-26r.

132. ACAP, Capbreus, 293, f. 27r-27v.

MAPA 3 Formació del nucli de Lavern al voltant dels masos medievals

Consideracions finals

Els paisatges actuals són el resultat de les accions que portaren a la pràctica els homes i les dones del passat que, modificant el territori aconseguiren zones fèrtils més fàcils de conrear, així com escurçar les distàncies entre els diversos nuclis de habitants, roturar les parts de bosc més aptes on establir-hi nous conreus i masos, entre moltes altres pràctiques. Sovint l'origen dels diversos pobles, viles i masies que s'escampen arreu són tan remots que es perden en el temps.

Al terme castral de Subirats els agents estructuradors establerts a l'edat mitjana han propiciat la creació de l'espai tal com el veiem avui dia. En alguns casos, aquests agents, foren construïts amb la voluntat d'esdevenir centres administratius capaços d'articular els territoris recentment ocupats, com ara el mateix castell de Subirats. Els antics termes castrals han donat lloc en aquesta comarca a la major part de municipis actuals. En el cas de Subirats, la secessió de la parròquia de Sant Sadurní l'any 1764, va propiciar-ne la divisió. Malgrat això, si unim els termes de Sant Sadurní i Subirats encara es poden veure els límits del terme castral establert l'any 917.

En d'altres cassos els agents estructuradors no foren concebuts amb aquesta finalitat, simplement el pas del temps i nous usos i activitats van situar-los en aquesta dicotomia. Fixem-nos, sinó, en les cruïlles de camins i els masos. Les cruïlles de camins esdevingueren, des de la fi del segle XI, importants nuclis mercantils que generaren al seu redós veritables agrupacions concentrades; aquest és l'origen de Sant Sadurní d'Anoia, però també de Vilafranca, la Granada, Martorell, entre d'altres.

Els masos grassos sorgits arran de les crisis baixmedievales han propiciat, per la seva banda, la creació de pobles i barriades arreu del Penedès. El mecanisme

d'aparició dels nuclis té molt a veure amb l'especialització vitícola que es produí a la darrerria del segle XVIII, però l'origen és, sens dubte, medieval. En són un exemple el poble de Lavern i la barriada de Can Cartró, dins els límits del terme castral, però també el pobles del Pla del Penedès i els Hostalets de Pierola, entre molts d'altres.

El resultat d'unir les característiques intrínseques de cada un dels nuclis estructuradors amb els interessos i treball de la pagesia és materialitza, sens dubte, en els paisatges de l'actual plana del Penedès. Els pobles i els seus límits municipals; els conreus, forma i mida del camps, i, fins i tot, les actuals vies de comunicació són el resultat d'una gestació de segles que ha acabat antropitzant la natura per dibuixar els paisatges actuals.